

Anna Cegięła, **Słowa i ludzie. Wprowadzenie do etyki słowa**, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2014, s. 218.

Praca Anny Cegięły to udana próba opisu trudnych problemów z zakresu etyki słowa, używania języka z zachowaniem standardów etycznych.

Praca ta ma szczególne znaczenie, ponieważ jej wydanie dowodzi, że w dobie powszechnego lekceważenia etycznych i estetycznych norm posługiwania się językiem istnieje wyraźna potrzeba zwrócenia uwagi na te aspekty kontaktów językowych, które są oparte na takich wartościach, jak życzliwość, szczerłość, uczciwość, prawda, szacunek, chęć działania dla dobra wspólnego. Stąd konsekwentnie osiąganym przez Autorkę celem pracy jest omówienie różnych strategii (nie)respektowania etyki słowa w przestrzeni publicznej, która realizuje się przez świadomy wybór środków językowych kształtujących język w relacjach międzyludzkich.

Autorka podzieliła monografię na dziesięć rozdziałów.

Rozdział I (Teoretyczne podstawy etyki słowa) ma charakter teoretyczno-metodologiczny. Językoznawczyni dowodzi, że określanie zasad etyki komunikacji jest swoistym kulturowym znakiem czasu. Wynika z potrzeby uzmysłowienia użytkownikom języka konieczności poszanowania normy moralnej w odniesieniu do publicznego posługiwania się językiem. A. Cegięła uzasadnia, że etyka słowa ma charakter interdyscyplinarny, i omawia powiązanie etyki słowa z kulturą języka, filozofią, socjologią, psychologią, antropologią, teologią moralności, religią. Jednocześnie pokazuje, że choć między tymi dziedzinami wiedzy istnieje istotne różnice, można również wskazać duży obszar wspólnych zagadnień, ważnych dla etyki komunikacji międzyludzkiej. Autorka dostrzega potrzebę rozszerzenia oceny etycznej działania językowego na takie elementy, jak skuteczność i poprawność wypowiedzi. Usilnie podkreśla, że na tym poziomie rozważań ważne jest zaufanie do słowa, które kształtuje właściwy kontakt z uczestnikami aktu językowego i pożądane relacje międzyludzkie. Językoznawczyni wyjaśnia, na czym polega właściwa realizacja wiedzy o wartościach, o normach dobrego i złego działania językowego.

W rozdziale II (W poszukiwaniu modelu etycznej komunikacji) Autorka próbuje ustalić, jakimi cechami powinien wyróżniać się model etycznej komunikacji i czy jest możliwe sporządzenie rejestru sytuacji, w których należy kierować się raczej taktem niż regułami moralnymi — i odwrotnie. Podkreśla, że nie jest łatwo jednoznacznie rozpoznać sytuacje, kiedy należy zastosować reguły grzeczności, a kiedy reguły etycznej komunikacji. W sytuacjach niejednoznacznych moralnie wiele zależy od intuicji i umiejętności ustalenia, z jakim

rodzajem zachowania mamy do czynienia. A. Cegięła dostrzega możliwość pogodzenia skutecznej komunikacji z postulatami moralności, a więc z regułami taktu i regułami etycznego użycia słowa. Z tym wiąże się potrzeba rozróżnienia norm grzeczności i norm moralności językowej, odróżnienia reguł dotyczących etyki wypowiedzi od reguł racjonalnej wypowiedzi, co jest istotne dla właściwej realizacji zasad kooperacji (komunikacyjnej). Autorka przedstawia różne koncepcje skutecznej komunikacji (Johna R. Searle'a, Petera F. Strawsona, Paula Grice'a, Penelopy Brown i Stevensa C. Levinsona, Robin Lakoff, Jürgen Habermasa, Anny Pajdzińskiej, Jadwigi Puzyrny), zaznaczając, że nie wystarczy tylko formułowanie i rozpowszechnianie etycznych zasad działania językowego. Wiele zależy od użytkownika języka, od tego, czy zechce on podjąć «wysiłek refleksji nad moralnością i namysł nad wartościami, czy też przeciwnie — pogodzi się z zanikiem wzorców moralnych i nieustannym pogarszaniem się relacji międzyludzkich» (s. 34).

Rozdział III (Ku drugiemu człowiekowi) został poświęcony etyce sposobu zastosowania języka w kontakcie z drugim człowiekiem, etyce relacji międzyludzkich w zakresie użycia słowa i środków pozawerbalnych. Martin Buber, Emmanuel Mounier, Karl Barth, Emmanuel Levinas, Gabriel Marcel, Józef Tischner, Karol Wojtyła — to filozofowie dialogu, do których myśli odwołuje się Autorka, formułując zasady podmiotowego traktowania człowieka, które powinny być respektowane w etycznej komunikacji między ludźmi. Są to: zasada zachowania wymiaru osobowego człowieka, zasada uwzględniania tożsamości i wielowymiarowości człowieka, zasada poszukiwania jego autonomiczności. Omawiając każdą z nich, A. Cegięła wnikliwie analizuje, w jaki sposób używanie języka może chronić ludzką godność, pomagać w zachowaniu tożsamości i poczucia wartości lub być narzędziem walki, przemocy i instrumentalnego traktowania człowieka.

Poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, co sprawia, że odbiera się człowiekowi prawo do jego podmiotowości i umniejsza osobowy wymiar jego człowieczeństwa, jest tematem rozważań zawartych w rozdziale IV (Nieetyczne zabiegi o charakterze redukującym). Odwołując się do badań psychologicznych procesów wewnątrzgrupowych, Autorka omawia sposoby funkcjonowania takich zabiegów językowych, jak etykietowanie, stygmatyzacja (piętnowanie, naznaczenie) i stereotypizacja.

Na materiale przekazów medialnych objaśnia mechanizmy redukcji słownego człowieka, celowość różnych sformułowań wartościujących i ich negatywny skutek, mechanizmy naruszania wielu norm i łamania zasady poszanowania wielowymiarowości, zasady równoprawności, zasady inkluzji i zasady poszanowania suwerenności.

W rozdziale V (Działania językowe naruszające zasadę poszanowania suwerenności człowieka) zostały scharakteryzowane strategie konstruowania wiedzy, idei, wartości i przekonani w przekazach medialnych, których rozumienie wymaga odwołania się do psychologicznych mechanizmów poznawczych, interakcji, gry publicznej, budujących obraz narracyjnego świata medialnego. W tym rozdziale, podobnie jak w poprzednich, Autorka kładzie nacisk na pokazanie tego, że etyczna ocena procesu narzucania narracji w przekazach medialnych nie jest łatwa, ponieważ wymaga uwzględnienia manipulowania sposobem przekazywania informacji, które prowadzi do dezinformacji, deformacji i tendencyjnej selekcji faktów w sposób wygodny i korzystny dla nadawcy, oraz implikatury, czyli wprowadzenia sugestii sądu. A. Cegieła opisuje również zabiegi manipulacyjne, uwzględniające posługiwanie się wyrazami niezrozumiałymi dla odbiorcy, które w powszechnym odczuciu mają negatywne nacechowanie, a także modyfikacje znaczeniowe, tworzenie połączeń pełniących funkcję wykluczającą przez opatrywanie nazw ważnych pojęć przydawką wprowadzającą nacechowanie pogardliwe.

Rozdział VI (Strategia walki na słowa) zawiera opis strategii wykluczania, jej celów i zagrożeń, z uwzględnieniem zachowań językowych, które pozabawiają człowieka szacunku, godności, budzą pogardę, wyrażają zniewagę, szyderstwa, ośmieszają, są wyrazistą i dosadną krytyką oraz wyrazem dyskryminacji. Czytelnik uświadamia sobie, czym jest mowa nienawiści, na czym polega agresja słowna, retoryka pogardy i retoryka zagrożenia. Te taktyczne działania słowne zostały pokazane na przykładzie konkretnych (nie)etycznych zachowań słownych w przestrzeni publicznej, które dowodzą, że w strategii wykluczania słowo staje się narzędziem niszczenia wartości, bo odbiera człowiekowi jego wymiar osobowy, a w szerszym ujęciu skutkuje atomizacją społeczeństwa.

Rozdział VII (Przemoc słowna jako uzurpacja władzy nad człowiekiem) zajmuje się regułami moralności praktycznej w konkretnych interakcjach

społecznych. A. Cegieła zwraca uwagę na to, jak na poziomie lokucji, illokucji i perlokucji kończy się komunikacja etyczna, a zaczyna krzywdzenie słowem i przemoc słowna.

Rozdział VIII (Przekonać czy pokonać? Dlaczego wszyscy tracimy na sporach...) zwraca uwagę na fragmentaryzację debat publicznych, a więc na ich swoisty synkretyzm, czyli połączenie często rozbieżnych, sprzecznych i nieprzystających do siebie poglądów, które powodują dekompozycję dyskursu publicznego. Językoznawczynie omawia przyczyny nieskuteczności i retoryczności sporów o podłożu aksjologicznym, jak również debat publicznych, które mają wymiar codzienny, pragmatyczny, odwołując się do zasad szacunku dla przeciwnika, równoprawności, szczerości i nieinstrumentalizowania.

Rozdział IX (Etykieta językowa jako deklaracja poszanowania norm etycznych) wprowadza w relacje między zachowaniami honoryfikacyjnymi a etyką słowa, ze szczególnym uwzględnieniem konkretnych sytuacji społecznych i uwarunkowań kulturowych. A. Cegieła dowodzi, że niespektowanie zasady niekrzywdzenia słowem czyni wypowiedź nieetyczną, nietaktowną i nieuczciwą. Dokładna analiza związków etycznej komunikacji z działaniami grzecznościowymi pokazuje, że normy grzeczności językowej mają aspekt moralny.

W rozdziale X (Źródła krzywdy słownej — granice wolności słowa) została przeprowadzona analiza przyczyn kryzysu wartości i kryzysu moralnego w ponowoczesnym porządku społecznym. Autorka uzasadnia, że ich źródłem jest niezgodna na redefinicję pojęć istotnych dla określonych wspólnot komunikacyjnych. Taki stan rzeczy skutkuje nasileniem się słownych ataków, powoduje zawłaszczanie wartości i panikę moralną, prowadzącą do depersonalizacji, deprecjacji, stygmatyzacji i manipulacji znaczeniami wyrazów.

Tym, co szczególnie zwraca uwagę w omawianej pracy, jest dbałość o precyzję oraz żywe i atrakcyjne przedstawienie poglądów na etykę słowa w przestrzeni publicznej. Autorka odwołuje się do swego imponującego warsztatu badawczego. W prezentowanych analizach i wnioskach zawsze pamięta o etycznych normach posługiwania się językiem, które są przejawem stosunku do Drugiego.

*Monika Kaczor*  
Uniwersytet Zielonogórski